

Маџа М. Кулаузов
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
M.Kulauzov@pf.uns.ac.rs

ГРАЂАНСКИ СУДСКИ ПОСТУПАК У ЦРНОЈ ГОРИ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА – ОПШТИ ОСВРТ*

Сажетак: У раду је извршена историјскојравна анализа одредаба о грађанском судском поступку усвојених у Црној Гори крајем XIX и почетком XX века. Процес нормирања јарничне процедуре одвијао се сјоро и постепено, у условима преваљеној племенској, народној суђења које је задржало примам још и у другој половини XIX века. Тада се јолако јојављују први јојединачни јодзаконски јројиси који су рејулисали јоједине асијектне јарничној постјуика, да би се у наредним деценијама њихов број значајно умножио. Донејти су са циљем концентрације постјуика, јачања јравне сигурности и јроцесне дисциплине и дејално су размојрени у тексту. Ијак, јарцијално рејулисање грађанскојравних сјорова није мојло обезбедити униформну јрмену јрава на целој државној територији нијти јравну сигурност у јуном обиму. Сјоја је 1905. јодине донеј Законик о судском јостјуику у грађанским јарницама чијим је сјујањем на снају заокружен јроцес унификације грађанској јроцесној јрава. Јему је у раду јосвећена јосебна јажња.

Кључне речи: грађански судски поступак, Црна Гора, обичајно јраво, грађанске јарнице, кодификација грађанској судској постјуика.

1. КРАТАК УВИД У СУЂЕЊЕ ПРЕ ДОНОШЕЊА ПИСАНИХ ПРАВНИХ ПРАВИЛА О СУДСКОМ ПОСТУПКУ

Грађански судски поступак је, као основни вид заштите субјективних грађанских права, од изузетног значаја за јачање правне сигурности и несметано

* Рад је изложен на III Међународној научној конференцији „Правна традиција и нови правни изазови“ која је, у организацији Правног факултета Универзитета у Новом Саду, одржана 29. и 30. септембра 2021. године у онлајн формату.

функционисање правног поретка. Ипак, он је у Црној Гори још и у другој половини XIX века био препуштен обичајноправном регулисању. У улози носилаца судске власти налазиле су се племенске судије које су, у одсуству писаних правних правила, судиле по чистој савести и здравом разуму. Бирали су их њихови саплеменници из редова поштених, угледних, старијих људи, врских познавалаца обичајног права, на годину дана. Уколико би се неко од изабраних судија показао недостојним за вршење судске функције, могао је бити смењен и пре истека мандата. Цео овај процес одвијао се без учешћа државних власти које су морале да поштују народну вољу. Евентуално, уколико би се појавила нека нарочито компликована грађанска парница коју изабране судије нису знале да пресуде, обратили би се државном поглавару или Сенату са молбом да реше спор.

У свим осталим случајевима поступак се од почетка до краја одвијао без икакве државне интервенције с обзиром на то да обичајно право није познавало двостепено суђење, те су тако пресуде племенских судија биле коначне већ у првој инстанци. Процеси би се окончавали у једном дану, а након саслушања парничних странака били су извођени докази, међу којима се у грађанскоправним споровима срећу сведоци и заклетве. Најчешће су биле имовинске казне, изрицане у доста високим износима, али уз могућност да се наплате и у натури уколико странка која је изгубила спор није имала новца да подмири судске трошкове и глобу. Ако је пак повериочево потраживање било обезбеђено ручном залогом у коју је најчешће давано оружје, у том случају би се његова доспела тражбина намиривала из вредности продате заложене ствари. Ненаплатива имовинска казна могла се заменити казном затвора.

Део глобе на коју је парничар који је изгубио спор био осуђен припадала је судијама, као накнада за време утрошено на вршење судске функције.¹ Поменуто решење било је логично и оправдано уколико се узме у обзир да је обичајно право подразумевало лаичко суђење, где су се у улози носилаца судске власти налазиле народне изборне судије изван државног апарата, које је вршење судијског позива одвлачило од домаћих, најчешће земљорадничких послова. Са изградњом судске мреже и професионализацијом судија ова пракса ће, разуме се, бити напуштена, поготово након 1837. године, када је руска царска влада повећала редовну годишњу субвенцију Црној Гори на 80.000 рубаља у асигнацијама и то на десет година,² чиме је, између осталог, омогућено и уредно исплаћивање плата судијама.

¹ М. Медаковић – О судцима и суду, *Црнојорски законници – љравни извори и ѡлиџички акџии од значаја за исијорију државности Црне Горе I* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 508-515.

² Бранко Павићевић, *Саздање црнојорске националне државе 1796-1878, Исијорија Црне Горе*, књига четврта, том први, Историјски институт Црне Горе – Побједа, Подгорица 2004, 214-215.

2. ПОДЗАКОНСКИ ПРОПИСИ О ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ

Учвршћивање државног поретка и стварање судског система неминовно је водило афирмацији начела вишестепености судства, једном од основних јемстава за доношење правичне и законите судске пресуде. Како би парничне странке могле да се користе правом да улажу правна средства вишим судским инстанцама, Црногорски Сенат је 1874. године издао наредбу свим нижим судским властима да издају парничарима писмени отправак пресуде. Капетан³ или начелник⁴ који би се оглушио о наређење био би кажњаван врло строго; први пут са 5 талира глобе, други пут би му глоба била удвостручена, док би након трећег поновљеног прекршаја био отпуштен из службе.⁵ Из наведеног се види да су ова прва писана правила о грађанском судском поступку била усмерена на јачање процесне дисциплине и афирмисање начела законитости. Отприлике у исто време јављају се и писана сведочанства о томе да у судовима почињу да се воде протоколи у које се бележе ток и исход парница.⁶

У поступку пред Сенатом као највишом судском инстанцом примењивала се комбинација начела писмености и усмености. С једне стране, сенатори су се са доказима изведеним у првостепеном судском поступку и донетом одлуком упознавали из списка предмета, али су, с друге стране, усмено саслушавали странке о жалбеним наводима. Тако би жалилац пред судијама усмено образлагао жалбу, док би противна странка, такође усмено, давала свој одговор на правни лек. Странка која би поднела неосновану жалбу била је дужна да противној странци плати путне трошкове.⁷ Смисао ове одредбе огледао се у намери црногорског законодавца да спречи злоупотребе процесних овлашћења и неоправдано одуговлачење спора.

³ Капетани су локални органи власти који се налазе на челу територијално-административних јединица капетанија и располажу извршним и судским овлашћењима.

⁴ Године 1871. установљено је 9 начелстава, у судској материји хијерархијски надређених капетанским судовима. Ипак, странкама је била остављена могућност да се на пресуде капетана жале непосредно Сенату. Више о томе вид. Мијат Шковић, *Istorija zakonodavstva Crne Gore 1796-1916*, CID, Podgorica 2007, 219.

⁵ Наредба о давању писмене исправе парничарима од 3/15. јуна 1874, *Црногорски законици – њравни извори и њолийички акѝи од значаја за иѝторију државносѝи Црне Горе I* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 255.

⁶ Valtazar Bogišić, *Izabrana djela*, том II, *Zbornik pravnih obiĉaja u Juŝnih Slovena* (прир. М. Љизмовић), „JU UNIREKS MB” Beograd – „UNIREKS” Podgorica, Beograd – Podgorica 1999, 506.

⁷ Наредба о давању писмене исправе парничарима од 3/15. јуна 1874, *Црногорски законици – њравни извори и њолийички акѝи од значаја за иѝторију државносѝи Црне Горе I* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 255.

Све до пред крај XIX века нису били опредељени рокови за улагање апелације, те се неретко дешавало да се странка незадовољна исходом спора обрати вишој судској инстанци чак и након пет – шест месеци од окончања првостепеног судског поступка.⁸ Тек су 1890. године прописани стриктни рокови за подношење жалби, чија је дужина зависила од тога који је суд изрекао првостепену пресуду. Уколико је у првом степену одлучивао општински (кметски) суд, рок за жалбу је износио месец дана од дана објављивања пресуде. Ако би пак спор пресудили капетански или окружни суд, жалба се могла уложити у року од три месеца од саопштења пресуде парничним странкама. Правно средство против одлуке Великог суда⁹ подносило се кнезу одмах након објављивања пресуде, осим када би Господар био одсутан или не би примао молиоце, у ком случају је незадовољној странци био остављен рок од три месеца од Господаровог повратка у земљу или од момента када је почео да прима молиоце да уложи жалбу. Судија је био у обавези да странкама да поуку о правном леку, а по истеку законских рокова за жалбу пресуда је постајала правноснажна и више се није могла побијати, изузев у случају када би странка сазнала за нове чињенице и доказе који би, да су били познати у моменту трајања парнице, довели до битно другачије судске одлуке. Позивање на овај разлог за изјављивање жалбе и по истеку преклузивних рокова било је допуштено једино уколико је незадовољна странка била савесна, односно ако за наведене чињенице и доказе није знала до момента окончања првостепеног судског поступка.¹⁰ Поменути наредбу поновило је и Министарство правде 1893. године.¹¹

Како се у пракси убрзо показало да су опредељени рокови били предугачки и да је њихова различита дужина уносила конфузију у правни саобраћај, 1895. године је уследила нова наредба којом је утврђен јединствени рок за улагање жалбе који је износио месец дана од саопштења пресуде. Једино у случају појаве нових чињеница и доказа или постојања неотклоњиве сметње

⁸ V. Bogišić, *Izabrana djela*, том III, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, CID Podgorica – Službeni list SCG Beograd, Podgorica – Beograd 2004, 344.

⁹ Судском реформом из 1879. године образован је Велики суд као највиши суд у држави који је од тада пресуђивао спорове у последњој инстанци уместо укинутог Сената. Више о томе вид. Јагош Јовановић, *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности – Историја Црне Горе од њочейка VIII вијека до 1918 године*, Обод, Цетиње 1947, 336-338.

¹⁰ Наредба Државног савјета о правоснажности судских пресуда и обнови поступка од 15/27. јула 1890, *Црногорски законици – љравни извори и љолићички акћии од значаја за истџорију државности Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 249-251.

¹¹ Наредба Министарства правде о роковима за жалбу у судском поступку од 14/26. децембра 1893, *Црногорски законици – љравни извори и љолићички акћии од значаја за истџорију државности Црне Горе III* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 233-235.

услед које незадовољна странка није могла да искористи своје право на жалбу у законском року (попут болести или одсуства), рок се могао продужити.¹²

Доследно инсистирање на поштовању жалбених рокова било је од изузетног значаја јер су само правноснажне судске пресуде могле бити извршене. Да су државне власти итекако биле свесне колико је прецизно нормирање рокова било важно за уношење веће извесности у правни промет, говори и чињеница да је редактор наредби из 1893. и 1895. године био лично министар правде Валтазар Богишић, а да их је одобрио књаз Никола I.¹³

Рокови за апеловање на више судске инстанце су *Законом о грађанској судској надлежности* из 1902. године драстично скраћени и од тада су износили осам дана за пресуде капетанских и 14 дана за пресуде обласних судова. У рок се није рачунао дан у коме је странкама саопштена пресуда.¹⁴ Стриктно се инсистирало на начелу двостепености судства и у том смислу против пресуда обласних судова донетих у другом степену није било дозвољено улагање даљих правних средстава Великом суду (чл. 8-13).¹⁵

Како су странке незадовољне исходом спора упркос императивним законским одредбама покушавале апеловати на Велики суд против коначних пресуда обласних судова, Министарство правде је прописало обавезу обласних судова да у таквим случајевима издају писмени отправак пресуде странкама. Парничари су били дужни да га прикључе жалби, коју би Велики суд као недозвољену решењем одбацио. Дакле, смисао овог законског наређења огледао се у томе да Велики суд већ из пресуде обласног суда види да је она донета у последњем степену и да се одмах огласи ненадлежним, а не да процењује своју стварну надлежност са законског становишта, што је понекад доводило до погрешних одлука, као и до компликовања судског поступка.¹⁶

¹² Наредба Министарства правде о роковима у којима судске пресуде постају правноснажне од 4/16. августа 1895, *Црногорски законици – њравни извори и њолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе III* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 251-252.

¹³ Петар Ђ. Стојановић, *Насџајање савременој њрава у Црној Гори (1850-1900)*, књига 1, ЦАНУ – Правни факултет у Новом Саду, Титоград 1991, 174-175.

¹⁴ Упутство Министарства правде племенским капетанима о извршењу Закона о грађанској и кривичној судској надлежности од 7/20. фебруара 1903, *Црногорски законици – њравни извори и њолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 657.

¹⁵ Закон о грађанској судској надлежности у Књажевини Црној Гори од 6/19. децембра 1902, *Црногорски законици – њравни извори и њолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 614.

¹⁶ Наредба Министарства правде свим обласним судовима о издавању писмених пресуда странкама од 17. фебруара / 2. марта 1904, *Црногорски законици – њравни извори и њолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 882-883.

Да би се елиминисале процесне злоупотребе било је могуће жалити се кнезу на одуговлачење спорова од стране судова свих нивоа, укључујући и Велики суд (чл. 14).¹⁷ Он је иначе, као врховна судска инстанца, био дужан да се стара о једнообразној примени материјалног и формалног права, као и о томе да се правда изриче по слову и духу закона. О својој надлежности морао је у сваком тренутку водити рачуна по службеној дужности, а уколико би обласни суд оценио да је Велики суд прекорачио границе своје надлежности, имао је право да о томе обавести Министарство правде које је вршило надзор над радом највишег суда.¹⁸

Са истим циљем концентрације и убрзања поступка издат је распис у ком је наложено свим судским органима да рочишта заказују „чим прије“, којом приликом је прописана и обавезна минимална садржина позива за саслушање. У њему су морали бити наведени датум усмене расправе, имена парничних странака и предмет спора. Доношењем поменути наредбе ојачана је процесна дисциплина јер су од тада парничари могли да се појаве пред судом само у заказани дан и час, док су судије са своје стране морале да покажу већу ажурност у раду и да рочишта заказују благовремено.¹⁹

Увидевши, с једне стране, колико је у народу нарасла страст ка парничењу, а с друге стране, до које се мере у другим европским земљама изобиљавало да државни поглавар врши судску функцију, почетком 1897. године је знатно ограничена могућност обраћања владару као врховној судској инстанци. До тада се господару обраћало „i za najmanji posao, pa baš da i groš ne vredi.“²⁰

Од 1897. године је пресуда, да би била подобна за подношење кнезу на коначно разматрање, морала бити изречена од стране Великог суда у спору који није једнообразно решен у свим инстанцама, уз поштовање једномесечног рока од њеног саопштења парничним странкама. Пресуде донете у брачним споровима који су били у надлежности црквених судова као и у споровима око утврђивања ванбрачног очинства и издржавања ванбрачне деце ни у ком

¹⁷ Закон о грађанској судској надлежности у Књажевини Црној Гори од 6/19. децембра 1902, *Црногорски законици – љравни извори и џолиџички акџи од значаја за исџорију државности Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 614.

¹⁸ Наредба Министарства правде свим обласним судовима о издавању писмених пресуда странкама од 17. фебруара / 2. марта 1904, *Црногорски законици – љравни извори и џолиџички акџи од значаја за исџорију државности Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 883–884.

¹⁹ Распис Министарства правде предсједницима свих обласних судова о начину одређивања рочишта парничарима од 10/23. јануара 1903, *Црногорски законици – љравни извори и џолиџички акџи од значаја за исџорију државности Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 641–642.

²⁰ V. Bogišić (2004), 344–345.

се случају нису могле подносити кнезу као врховној касационој и судској власти. Рок од месец дана за улагање жалбе кнезу могао се продужити само у случајевима оправдане спречености странке да изјави правно средство у прописаном року или појаве нових чињеница и доказа. Истим актом одређено је и да ће кнез судити само суботом, и то ван времена трајања колективног судског годишњег одмора.²¹ Смисао ове наредбе, сигурно врло непопуларне у народу, лежао је у томе да се Господару остави више времена за обављање државничких послова јер је парничарима стојала на располагању разграната мрежа професионалних судова којима су се могли обрађати ради реализовања својих правних интереса.

Будући да се показало да су судије поступале у складу са инквизиционим (истражним) начелом и силом водиле парницу и против воље тужиоца који би од ње најрадије одустао што се коси са самом природом парничног поступка, Министарство правде је нашло за потребно да изда распис свим окружним судовима са прецизним инструкцијама на који начин да поступају уколико би странка желела да повуче тужбу. Најпре је правосудним органима објашњено да је у грађанској парници квантум њихових официјелних овлашћења сведен на минимум јер су странке слободне да, сходно начелу диспозитивности, располажу својим имовинскоправним захтевима и у том смислу одустану од тужбе до првог рочишта и без пристанка туженог. По протеклу тог процесног тренутка одустанак је био могућ само уз пристанак туженог, који је имао право и на накнаду парничних трошкова. Свака процесна радња предузета након тужитељевог повлачења тужбе ништава је по сили закона.²²

Како је у судској пракси опажено да се „страст к парницењу нимало не стишава, нити опада, а напротив, умножава се до грдне злоупотребе“²³ 1903. године је уведена законска обавеза покушаја ванинституционалног решавања спорова за које су били стварно надлежни капетански судови. Тако је тужилац уз иницијални парнични акт био дужан да капетану приложи и

²¹ Наредба Министарства правде о случајевима у којима се парнична странка ради жалбе може обратити владару од 14/26. децембра 1896, *Црногорски законици – њравни извори и њолијички акџи од значаја за историју државности Црне Горе III* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 275-276.

²² Распис Министарства правде свим окружним судовима о одустајању од тужбе у грађанском судском поступку од 26. октобра / 8. новембра 1901, *Црногорски законици – њравни извори и њолијички акџи од значаја за историју државности Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 549-551.

²³ Наредба Министарства правде о случајевима у којима се парнична странка ради жалбе може обратити владару од 14/26. децембра 1896, *Црногорски законици – њравни извори и њолијички акџи од значаја за историју државности Црне Горе III* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 275.

извештај („биљет“) да тужени није дошао на рочиште за мирење или да мирење није успело. Покушај вансудског поравнања био је обавезан само у предметима који су потпадали под ингеренцију капетанских судова надлежних за имовинске спорове мале вредности и ситније грађанске парнице.²⁴

Иако је већ наредбом Државног савета из 1890. године нормирана обавеза судија да странку упознају са правом на апелацију, чињеница да такве правне поуке нису биле писмено констатоване отворила је простор за бројне процесне злоупотребе и дерогирање ауторитета правосудних органа. Тако су се парничари често обраћали Великом суду са изјавом да се нису одрекли права на жалбу као што је то неретко било забележено у списима предмета. Будући да су овакве појаве уносиле несигурност у правни промет и охрабривале несавесно понашање парничара, Министарство правде је 1904. године наложило обласним судовима, а преко њих и судовима нижег степена, да сваки пут када изрекну пресуду писмено на записник констатују да ли се странке одричу права на жалбу или је пак изјављују. Акт је морао бити својеручно потписан од стране процесних субјеката. Уколико би странка незадовољна исходом парнице уложила жалбу, у поменутом акту су морали бити наведени жалбени разлози, и он се, уз остале парничне списе, достављао надлежном вишем суду на даље поступање.²⁵

Наредбом ресорног министарства снажно је афирмисано начело писмености у жалбеном поступку, што је оправдано и разумљиво ако се узме у обзир да он по правилу има једино контролну функцију. Наиме, виши суд у принципу само оцењује законитост побијаних пресуда на основу достављених парничних списа, док је одржавање усменог рочишта неопходно једино када је, услед неправилно утврђеног чињеничног стања потребно поновити већ изведене доказе. Дакле, одржавање непосредне, усмене и јавне расправе обележје је првостепеног судског поступка и то је поменутом наредбом из 1904. године само још више наглашено.

Крај XIX и почетак XX века био је у Црној Гори доба интензивне нормативне делатности када је донет велики број наредби процесуалног карактера које су, поред већ поменутих, третирале и питања садржине судских списа и њиховог достављања вишим судовима, накнаде парничних трошкова, вођења судских протокола, гласања у судским већима.

²⁴ Упутство Министарства правде племенским капетанима о извршењу Закона о грађанској и кривичној судској надлежности од 7/20. фебруара 1903, *Црногорски законици – џравни извори и џолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 655.

²⁵ Наредба Министарства правде свим обласним судовима о записничком констатовању пристанка или непристанка странака на судске пресуде од 3/16. фебруара 1904, *Црногорски законици – џравни извори и џолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 880-881.

Ипак, без целовите и свеобухватне процесне кодификације није било могуће обезбедити једнообразну примену права на нивоу целе земље нити гарантовати грађанима остваривање њихових субјективних грађанских права у пуном обиму. Партикуларна правна правила нису била довољна ни да обезбеде доследну примену наређења *Ойциџеї имовинскої законика* у спорним случајевима као ни обичајноправних правила у материји породичног и наследног права. Како је црногорски законодавац тога у потпуности био свестан, 1/14. новембра 1905. године је донет *Законик о судском ѿсџиуїку у їрађанским їарницама*, који је ступио на снагу 1. јануара 1906. године. Његовим усвајањем унификована је парнична процедура и унета је већа сигурност у правни промет. Створене су и неопходне претпоставке за подизање нивоа стручних компетенција судијског кадра и унапређење правосуђа у целини.

3. ЗАКОНИК О ГРАЂАНСКОМ СУДСКОМ ПОСТУПКУ

Законик је релативно скроман по обиму и састоји се из 323 члана²⁶ систематизованих у делове, који се даље деле на главе, а опширније главе на разделе. Иако не нарочито волуминозан, на потпун начин је регулисао парнични поступак, поступак извршења, као и посебне врсте поступака. Први део под називом „Општа наређења“ је најкраћи и садржи 49 чланова посвећених парничној способности, супарничарству, умешачима у парници, законском и вољном заступању постулативно неспособних странака, парничним трошковима, сиромашком праву, изузећу судија, роковима и рочиштима, достављању судских писмена, вођењу судских записника. На појединим местима, где је то било потребно ради ближег одређења неких правних термина, Законик упућује на одговарајуће одребе материјалног права, односно *Ойциџеї имовинскої законика*.²⁷ Иако је уобичајено да први део грађанске процесне кодификације нормира стварну и месну надлежност и састав судова, у Црној Гори то није био случај с обзиром на то да је предметну материју регулисао *Закон о їрађанској судској надлежностїи* од 6/19. децембра 1902, који је ступио

²⁶ Насупрот, рецимо, 523 члана српског кодекса из 1865. године, или чак 717 чланова прве српске процесне кодификације из 1853. године. Вид. Законик о поступку судском у грађанским парницама са свима изменама и допунама, Државна штампарија Краљевине Србије, Крф 1917. и Законик о судејском поступку у парницама грађанским за Књажество Србију, Правитељствена печатња, Београд 1853.

²⁷ Законик о судском поступку у грађанским парницама за Књажевину Црну Гору од 1/14. новембра 1905, *Црногорски законици – їравни извори и їолийички акїи од значаја за историју државностїи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 1049-1058.

на снагу 1. фебруара 1903. године и наставио да се примењује и по доношењу процесног кодекса.²⁸

Други део кодификације је најобимнији, издељен је на пет поглавља и односи се на поступак пред првостепеним судовима (чл. 50-165). Прво поглавље почиње одредбама посвећеним тужби као иницијалном парничном акту, прецизном одређењу минимума њене обавезне садржине, одговору на тужбу и противтужби, да би у наставку уследиле законске норме о усменој расправи, за коју су карактеристична начела диспозитивности, јавности, непосредности, обостраног саслушања странака (*audiatur et altera pars*) и расправно начело.

Глава II која уређује доказни поступак далеко по обиму превазилази остала поглавља унутар другог дела кодекса (чл. 85-143) те је стога, како би текст био што прегледнији, подељена на чак седам раздела, у оквиру којих су детаљно регулисана следећа доказна средства: исправе, сведоци, вештаци, увиђај и заклетве странака. Наведено поглавље завршава се одредбама посвећеним поступку обезбеђења доказа. Судија цени изведене доказе по свом слободном судијском уверењу, невезан неким формалним законским правилима у којима би били прописани количина и квалитет доказа потребних да би се са законског становишта нека чињеница могла сматрати доказаном. Начело слободне судијске оцене доказа модерно је процесно начело присутно у свим напредним кодификацијама формалног права.

У наставку следе одредбе о пресуди којој је, као акту којим се решава о главном и основном питању парничног поступка – тужбеном захтеву, у законском тексту посвећена велика пажња. У том смислу детаљно су нормирани доношење пресуде, њено проглашење, писмени отправак судске одлуке о предмету спора, форма и садржина пресуде, да би се законодавац на крају укратко осврнуо и на случајеве у којима суд одлучује закључком. Други део кодекса завршава се члановима који се односе на судско поравнање и повраћај у пређашње стање (*restitutio in integrum*).²⁹

Трећи део Законика уређује материју редовних правних лекова, изузетно значајних за остваривање начела законитости, јер, ма колико пажљиво и детаљно била уређена парнична процедура, могућност грешака у поступку и суђењу не може бити искључена имајући у виду број процесних субјеката

²⁸ Вид. Закон о грађанској судској надлежности у Књажевини Црној Гори од 6/19. децембра 1902, *Црногорски законици – љравни извори и љолићички акћии од значаја за исиђорију државности Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 612-617

²⁹ Законик о судском поступку у грађанским парницама за Књажевину Црну Гору од 1/14. новембра 1905, *Црногорски законици – љравни извори и љолићички акћии од значаја за исиђорију државности Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 1058-1079.

и сложеност парничних радњи. Стога је и у индивидуалном и у општем интересу да се незаконите судске одлуке преиначе или укину пре него што наступи њихова правноснажност и све последице које се за њу везују. С друге стране, могућност инстанционе контроле одлука нижих судова подиже квалитет њиховог рада и у том смислу поступак по редовним правним лековима има превентивну функцију. Свега наведеног био је свестан и црногорски законописац, те су тако правна средства против неправноснажних судских одлука регулисана у чак 25 чланова трећег дела кодекса. За њих аутор зборника процесног права користи заједнички назив *апелације*, које потом дели на *незадовољство* против судске пресуде и *жалбу* против судског закључка (чл. 166-190). У погледу рокова за њихово улагање примењивале су се одговарајуће одредбе *Закона о трађанској судској надлежности* из 1902. године.

Интересантна је и норма члана 190 којом је, у циљу сузбијања злоупотреба процесних овлашћења и јачања процесне дисциплине, санкционисано подношење „обијесних апелација и жалби“ глобом у распону од 10 до 300 круна или, у случају немогућности њене наплате, новчаном казном до три месеца затвора.³⁰ Кажњавање несавесног улагања правних лекова оригинална је творевина црногорског законодавца и очигледна последица прекомерно нарастале страсти ка парничењу у народу.

По наступању правноснажности пресуде могућности њеног побијања се значајно сужавају. Тако је кодификација у свом четвртном делу предвиђала само један ванредни правни лек – *обнову њосиујка*, која се могла тражити уколико би странка сазнала за важне доказе захваљујући којима би пресуда могла бити преиначена, а за које није могла знати, нити је имала могућност да их употреби до окончања поступка пред првостепеним судом. Субјективни рок за изјављивање правног средства износио је 30 дана од сазнања за нове и важне доказе, док је објективни рок износио десет година од наступања правноснажности побијане пресуде (чл. 191-194).³¹

Пети део кодекса посвећен поступцима обезбеђења и извршења прилично је волуминозан с обзиром на то да се састоји из 103 члана систематизована у четири поглавља (чл. 195-297). Законодавац је водио рачуна и о ситуацији када би постојала основана бојазан да би реализација повериочевог потраживања могла бити осујећена и у том смислу предвидео следећа средства обезбеђења: 1) *иприћвор дужника* – одређује се као крајња мера када се ни на који други начин не може заштитити повериочев имовинскоправни захтев а уз то постоји опасност од дужниковог бекства; 2) *забрана* – подразуме-

³⁰ *Ibid.*, 1079-1082.

³¹ *Ibid.*, 1083.

мева забрану дужнику да отуђи или заложи ствар коју поверилац потражује или намерава да изнесе на јавну продају и 3) *заусџава* – огледа се у забрани дужниковом дужнику да му исплати потраживање или преда ствар коју овај тражи ако би то могло угрозити намирење повериоцеве тражбине (чл. 198-209).³²

Извршни поступак је у Законнику врло детаљно регулисан у оквиру главе IV подељене на два раздела, од којих први садржи општа правила о поступку извршења (чл. 218-236), док други обухвата одредбе о различитим врстама извршног поступка у зависности од тога да ли се извршење спроводи ради намирења новчаног или неновчаног потраживања повериоца и шта је предмет извршења (чл. 237-297). Други раздео почиње одредбама о намирењу новчаног потраживања када је предмет извршења новчано потраживање дужника или плата државних чиновника, при чему се у овом другом случају извршење могло спровести само на оном износу који прелази 700 круна годишње. Када би се потраживање намиривало спровођењем извршења на новчаном потраживању дужника, његовом дужнику би се забранило да му исплати потраживање, а њему да потраживање наплати и да са њим располаже. Поверилац би забраном стекао својеврсно заложно право на дужниковом потраживању (чл. 237-240).

У даљем тексту следе одредбе о извршењу на покретним стварима и непокретностима дужника ради намирења новчаног потраживања, које почиње пописом и проценом, а окончава се јавном продајом дужникове имовине. Најпосле, део о извршном поступку завршава се одредбама о извршењу ради предаје покретне ствари, уступања непокретности и испуњења обавезе на нечињење или трпљење. Уколико дужник не би испунио своју обавезу, било да се она састојала у чињењу, нечињењу или трпљењу, био би кажњен новчано, глобом до 1000 круна, или казном затвора у трајању до шест месеци. Када би се обавеза састојала у предузимању неке радње, било је могуће овластити и треће лице да је изврши на трошак дужника (чл. 241-297).³³

Шести, и уједно последњи део кодекса (чл. 298-323) регулише посебне парничне поступке прилагођене специфичној природи одређених спорова. Зато се на њих примењују посебна правила као *lex specialis* у односу на опште одредбе грађанског процесног права које имају супсидијарну примену. Црногорски законодавац је нормирао три врсте посебних поступака: поступак у парницама због сметања државине, поступак у парницама о најму или закупу непокретности и поступак пред изабраним судовима.³⁴

³² *Ibid.*, 1084-1086.

³³ *Ibid.*, 1091-1102.

³⁴ *Ibid.*, 1102-1106.

4. ЗАКЉУЧАК

Губитак државноправне самосталности и улазак Црне Горе у заједничку југословенску државу определили су судбину грађанскопроцесне кодификације. Доношењем *Законика о судском њосџуџу у џрађанским сџварима* 13. јула 1929. године³⁵ престао је да важи црногорски кодекс, чији је кратки век трајања био последица само државноправних промена, никако не ниског нивоа законског нормирања материје грађанског процесног права. Штавише, у питању је био модерни процесуални законик, заснован на свим савременим постулатима парничног поступка, у првом реду начелима јавности, усмености, непосредности, контрадикторности, диспозитивности, слободне судијске оцене доказа. Комплементаран са одговарајућим одредбама материјалног права на које када је то целисходно и упућује, писан јасним и разумљивим језиком и стилем, садржински добро конципиран, адекватно структуриран, кодекс је омогућио не само бржи развој судства од којег у доброј мери зависи стабилност правног поретка, већ и правне мисли. Његовим ступањем на снагу заокружен је рад на подизању опште правничке културе правосудних органа у Црној Гори, започет доношењем низа појединачних подзаконских аката процесуалне природе крајем XIX и почетком XX века.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Bogišić Valtazar, *Izabrana djela*, том II, *Zbornik pravnih običaja u Južnih Slovena* (прир. М. Џизмовић), „JU UNIREKS MB” Beograd – „UNIREKS” Podgorica, Beograd – Podgorica 1999.
- Bogišić Valtazar, *Izabrana djela*, том III, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, CID Podgorica – Službeni list SCG Beograd, Podgorica – Beograd 2004.
- Јовановић Јагош, *Сџварање црногорске државе и развој црногорске националности – Историја Црне Горе од њочейка VIII вијека до 1918 њодине*, Обод, Цетиње 1947.
- Медаковић Милорад, „О судцима и суду“, *Црногорски законици – џравни извори и џолиџички акџи од значаја за историју државности Црне Горе I* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 508-515.
- Павићевић Бранко, *Саздање црногорске националне државе 1796-1878, Историја Црне Горе*, књига четврта, том први, Историјски институт Црне Горе – Побједа, Подгорица 2004.
- Стојановић Петар Ђ., *Насџајање савременој џрава у Црној Гори (1850-1900)*, књига 1, ЦАНУ – Правни факултет у Новом Саду, Титоград 1991.

³⁵ Ferdo Čulinović, *Državna pravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka II*, Školska knjiga, Zagreb 1959, 329.

- Ћulinović Ferdo, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX I XX vijeka II*, Školska knjiga, Zagreb 1959.
- Šuković Mijat, *Istorija zakonodavstva Crne Gore 1796-1916*, CID, Podgorica 2007.
- Закон о грађанској судској надлежности у Књажевини Црној Гори од 6/19. децембра 1902, *Црногорски законици – љравни извори и љолийички акџи од значаја за исиџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 612-617.
- Законик о судејском поступку у парницама грађанским за Књажество Србију, Правитељствена печатња, Београд 1853.
- Законик о судском поступку у грађанским парницама за Књажевину Црну Гору од 1/14. новембра 1905, *Црногорски законици – љравни извори и љолийички акџи од значаја за исиџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 1047-1107.
- Законик о поступку судском у грађанским парницама са свима изменама и допунама, Државна штампарија Краљевине Србије, Крф 1917.
- Наредба о давању писмене исправе парничарима од 3/15. јуна 1874, *Црногорски законици – љравни извори и љолийички акџи од значаја за исиџорију државносџи Црне Горе I* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 255.
- Наредба Државног савјета о правоснажности судских пресуда и обнови поступка од 15/27. јула 1890, *Црногорски законици – љравни извори и љолийички акџи од значаја за исиџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 249-251.
- Наредба Министарства правде о роковима за жалбу у судском поступку од 14/26. децембра 1893, *Црногорски законици – љравни извори и љолийички акџи од значаја за исиџорију државносџи Црне Горе III* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 233-235.
- Наредба Министарства правде о роковима у којима судске пресуде постају правоснажне од 4/16. августа 1895, *Црногорски законици – љравни извори и љолийички акџи од значаја за исиџорију државносџи Црне Горе III* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 251-252.
- Наредба Министарства правде о случајевима у којима се парнична странка ради жалбе може обратити владару од 14/26. децембра 1896, *Црногорски законици – љравни извори и љолийички акџи од значаја за исиџорију државносџи Црне Горе III* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 275-276.
- Наредба Министарства правде свим обласним судовима о записничком констатовању пристанка или непристанка странака на судске пресуде од 3/16. фебруара 1904, *Црногорски законици – љравни извори и љолийички акџи од значаја за исиџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павићевић и Р. Распоповић), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 880-881.

- Наредба Министарства правде свим обласним судовима о издавању писмених пресуда странкама од 17. фебруара / 2. марта 1904, *Црногорски законици – њравни извори и њолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павиџевиџ и Р. Распоповиџ), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 882-884.
- Распис Министарства правде свим окружним судовима о одустајању од тужбе у грађанском судском поступку од 26. октобра / 8. новембра 1901, *Црногорски законици – њравни извори и њолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павиџевиџ и Р. Распоповиџ), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 549-551.
- Распис Министарства правде предсједницима свих обласних судова о начину одређивања рочишта парничарима од 10/23. јануара 1903, *Црногорски законици – њравни извори и њолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павиџевиџ и Р. Распоповиџ), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 641-642.
- Упутство Министарства правде племенским капетанима о извршењу Закона о грађанској и кривичној судској надлежности од 7/20. фебруара 1903, *Црногорски законици – њравни извори и њолиџички акџи од значаја за исџорију државносџи Црне Горе II* (прир. Б. Павиџевиџ и Р. Распоповиџ), Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 655-659.

Maša M. Kulauzov
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
M.Kulauzov@pf.uns.ac.rs

Civil Procedure in Montenegro at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century – General Outline

***Abstract:** The article sheds light on regulations regarding civil procedure issued in Montenegro at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. They deal with various subjects, above all with jurisdiction of civil courts, with deadlines for filing an appeal and with the issue of the finality of judgments as these are the most important questions in civil lawsuits, and, as such, above-mentioned rules were carefully scrutinized in the paper. These first written procedural rules adopted by the Ministry of Justice, the State Council and the Grand Court were very important considering the fact that they introduced modern principles in civil litigations, such as the principles of orality, immediacy, publicity, contradiction, material truth and free judicial evaluation of evidence. However, without the unification of procedural law a speedy and efficient trial and adequate protection of the subjective rights of parties to the proceedings could not be ensured. Only a proper Code of civil procedure could entirely meet these requirements. Montenegrin lawmakers had been fully aware of this fact and so in November 1905 the Code on Judicial Proceedings in Civil Lawsuits for the Principality of Montenegro was enacted. When the aforementioned Code entered into force, the codification endeavor in the field of civil procedural law was completed. Its content, structure and general features were meticulously analyzed in the study.*

***Keywords:** civil proceedings, Montenegro, customary law, civil lawsuits, codification of civil procedure.*

Датум пријема рада: 02.11.2021.

Датум прихватања рада: 23.01.2022.